

Elçin QALİBOĞLU (İMAMƏLİYEV)

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Folklor İnstitutu

e-mail: elcin.galiboglu@gmail.com

NƏSİMİ YARADICILIĞINDA MİFOLOJİ OBRAZLARIN MƏSƏLLƏŞMİŞ BİÇİMDƏ İFADƏSİ

Xülasə

Nəsimi Azərbaycanın mənəvi obrazının yaradıcılarından biri olub, xalqımızın ruhunu təsdiq edir. Onun poeziyasındakı mətinlik, döyüşkənlik, eyni zamanda aşiqliklə yanaşı filosofluq, aqibətinə düşən qüdrəti şeirlə ifadə edə bilmək qabiliyyəti əvəzsizliyinin göstəricisidir. Ustadı Fəzlullah Nəiminin yaratdığı hürufilik təriqətinin mahiyyətini yaradıcılığında böyük bir eşqlə ifadə edən Nəsimi əbədi aşiqdir. Onun yaradıcılığı sözün gerçək mənasında Azərbaycanın ulusal ruhunu ifadə etdiyi dərəcədə də bəşəriliyi tam mənasıyla təsdiq edir.

İlkin mifoloji düşüncədən, dinlərdən gələn mifoloji obrazların (Xızır, Pəri, Şeytan, Div, Mələk və s.) Nəsimi yaradıcılığında məsəlləşmiş biçimdə ifadəsi ayrıca diqqət çəkir. Burada folklor düşüncəsindən bəhrələnmənin yüksək ədəbi zövqlə birliyi var. Belə ki, insan ucalığının, ilahiliyinin təsdiq səviyyəsində ifadəsi üçün ictimai şüurda (müxtəlif folklor janrlarında, habelə din mifologiyasında) oturuşmuş simvolik mifoloji obrazlar Nəsimi ruhunun süzgəcindən keçirilir, kamilliyinə yetmiş aşiqin məntiqiylə əsaslandırılır, aforistik səciyyə daşdığı dərəcədə məsəlləşir.

Açar sözlər: *Nəsimi, hürufilik, mifoloji obraz, aforizm, məsəlləşmə.*

Elchin GALIBOGLU (IMAMALIYEV)

ILLUSTRATED EXPRESSION OF MYTHOLOGICAL IMAGES IN NASIMI'S CREATIVITY

Summary

The expression of mythological images from the original mythological ideas and religions (Khizir, Peri, the Devil, the Giant, Angel, etc.) in the form of the genre of creation is particularly noteworthy. Here is a combination of high literary taste in the enjoyment of folklore. Thus, symbolic mythological images in public consciousness (in various folk genres, as well as in religious mythology), for the expression of humanity and divinity at the affirmative level are filtered by the spirit of Nasimi and are based on the logic of the seventy lovers.

Keywords: *Nasimi, Humility, Mythology, Aphorism, Illustration.*

Эльчин ГАЛИБОГЛЫ (ИМАМАЛИЕВ)

**ПОГОВОРЧНОЕ ВЫРАЖЕНИЕ МИФОЛОГИЧЕСКИХ
ОБРАЗОВ В ТВОРЧЕСТВЕ НАСИМИ**

Резюме

Особое внимание в творчестве Насими привлекает поговорочное выражение возникшее из первичного мифологического мышления, религиозных мифологических образов (Хизр, Пери, Демон, Пери, Сатана, Циклоп, Ангел и т.д.). Тут есть единство обогащения за счет фольклорного мышления с высоким творческим вкусом. И так, символические мифологические образы, оседавшие в общественном сознании (в различных фольклорных жанрах, а также в религиозной мифологии) для выражения человеческого возвышения, на уровне подтверждения божественности, проходят через фильтр души Насими, обосновывается логикой совершенного влюбленного, превращается в поговорку в той степени, в какой она носит афористический характер.

Ключевые слова: *Насими, хуруфизм, мифологический образ, афоризм, поговорочность.*

Giriş. İlk mifoloji düşüncədən, dinlərdən gələn mifoloji obrazların (Xızır, Pəri, Şeytan, Div, Mələk və s.) Nəsimi yaradıcılığında məsələləşmiş biçimdə ifadəsi ayrıca diqqət çəkir. Burada folklor düşüncəsindən bəhrələnmənin yüksək ədəbi zövqlə birliyi var. Belə ki, insan ucalığının, ilahiliyinin təsdiq səviyyəsində ifadəsi üçün ictimai şüurda (müxtəlif folklor janrlarında, habelə din mifologiyasında) oturmuş simvolik mifoloji obrazlar Nəsimi ruhunun süzgəcindən keçirilir, kamilliyinə yetmiş aşiqin məntiqiylə əsaslandırılır, aforistik səciyyə daşdığı dərəcədə məsələləşir. Nəsimi yaradıcılığında türk mifoloji obrazlar sistemindən, ümumən din mifologiyasından gələn obrazlarla geniş şəkildə rastlaşırıq.

Xızır

Nəsimi yaradıcılığında Xızır ilə bağlı məqamlara daha çox rast gəlinir:

Əfsanələrə görə, Xızır qaranlıq dünyadakı dirilik suyunu içib daim yaşayan və ölüb-dirilən təbiəti simvolizə edərək əbədiyyətin rəmzinə çevrilən mifik varlıqdır [Bəydili (Məmmədov) 2003, 1-151].

Xızır kimi içdi həyat abını,

Canü tənə cümləsi oldu bəqa [Nəsimi, 1985, 2-254].

(Xızır kimi dirilik suyunu içdi, canı və bədəni əbədiyyətə qovuşdu).

Burada Nəsimi “dirilik suyunu içdi” dedikdə hürufilik təlimi əsasında insanın həqiqətə yetməsinə işarə edir.

Bu beyt də mahiyyətə yuxarıdakı ilə bağlıdır:

Xizrlə zulmatını tanımayan heyvan kimi,

Nə bilə kim, qanda vara, abi-heyvan istəyə? [Nəsimi, 1985, 2-249].

Çün Xızr həyatı-əbədi istər isən gəl,

Can təndə ikən çeşmeyi-heyvan tələb eylə [Nəsimi, 1985, 2-237].

(Xızr kimi ölümsüz həyat istəyirsənsə, gəl, can bədəndə ikən dirilik suyu ara).

(Mötərizə içində verilmiş tərcümələrin izahı Ə.Səfərlinindir - E.Q).

Yəni əbədi ölümsüzlüyü idrakı yuxuya verməklə, alın yazısına inanmaqla, gözləməklə əldə etmək olmaz, insan aqibətini özü yaratmalıdır. Dirilik suyunu insan adlanan cənnətə - özünə yetməklə çatı bilər.

Hürufilk fəlsəfəsində insan bitməz-tükənməz bir dünyadır. Burada aşiqin – Nəsiminin həqiqətə yetib insanın dodağında dirilik suyu tapmasına işarə olunur.

Div

Nəsimidə Div obrazı – insandakı Şərin ümumiləşdirilmiş obrazıdır. Onun yaradıcılığında bu obraz Azərbaycan, ümumən türk folklorundan gələn bütün mənfi keyfiyyətləri özündə daşıyır.

Divin libasını qoy, Xızr ilə yoldaş ol kim,

Zülmətdə zahir olmaz heyvanə abi-heyvan [Nəsimi, 1985, 2-277].

Burada zülmətə dirilik suyu dalınca gedənə divin libasını soyunmaq gərəkliliyi bildirilir, yoxsa o, istəyinə yetə bilməyəcək.

Div – qaranlığın eyni, oxşarı, təsdiqidirsə, qaranlığı necə işıqlandıra, həqiqət ünvanını – dirilik suyunu necə tapa bilər?

Əslində Nəsimi dirilik suyunu insanın içində, ruhsal imkanlarında axtarır, tapır. İnsanlara da bu həqiqəti deyir.

Divlər (Şər) insanı özündən ayırmaq, bütünlüklə şərləşdirmək üçün daim çalışırlar. İnsana (Həqqə) yetmək çətin, insandan (Həqdən) ayrılmaq isə çox asandır.

Kirpiklərinlə qaşın olmuşdur ismi-əzəm,

Divdən nə qorxu, çün kim, pənahım odur [Nəsimi, 1985, 2-278].

Burada ilahi sifətə vurulan, onda həqiqətini tapan insanın artıq Div kimi nəhəng varlıqdan qorxmadığı vurğulanır.

İslama görə, ismi-əzəm Allahın bütün zatını, sifətlərini özündə ehtiva edir. Allahın bu adına “ismi-əzəm”, yəni ən böyük, ən əzəmətli ad deyilir. Bu adı söyləyən və Allahı bu ada and verən şəxsin duası mütləq qəbul olunduğuna, qeyri-mümkün işləri etmək, möcüzələri törətmək mümkünlüyinə inan var.

Nəsimi bu qüdrəti insanın özündə tapır. Burada insanın kirpiklərilə qaşı “ismi-əzəm”ə oxşadılır.

Şeytan

Şeytan – gözə görünməyən demonik varlıqlardandır, nə dinib-danışır, nə də kimsəyə görünür. Bəzən də İblis deyilən (hər iki ad ərəb mənşəlidir) bu ruh adamları həmişə natəmiz yerə sürüklər [Bəydili (Məmmədov) 2003, 1-341].

Şeytandır ol ki, surətinə qılmağı sücud,

Şeytanə münkir olmuşam, inkarə düşmüşəm [Nəsimi, 1985, 2-281].

(Surətinə səcdə etməyən şeytandır, mən isə şeytanı inkar etmiş və inkara düşmüşəm).

Burada İnsanın ilahiliyi (Allahlığı) yüksək bir dərəcədə vəsf olunur. Dinə görə Allahın yaratdığı Şeytan İnsana səcdə etmir. Nəsimi İnsanın hər an səcdəyə layiq olduğuna əmindir. Bu səbəbdən də Şeytanı inkar edir, varlığını saymır.

Çıxıb minbərdə ey vaiz, yeyin kərm olma, əbsəm dur,

Daha məşğul idi şeytan ki, səndən zöhdü təqvayə [Nəsimi, 1985, 2-285].

Çün əscədü buyurdu adəm qatında həq gəl,

Həqqin xitabına uy, qıl cəcdə, olma şeytan! [Nəsimi, 1987, 2-254].

(Haq adəm haqqında buyurdu ki, səcdə edin, sayğı göstərin.

Sən də şeytan olma, haqqın buyurduğuna uy, səcdə elə).

Hər iki beytdə Həqqin ünvanı – İnsandır. Nəsiminin inamına görə, İnsana səcdə etməyən kafirdir.

Aşağıdakı beytdə Zərdüştliyin Şər Allahı obrazı olan Əhrimənlə rastlaşırıq. Ancaq mahiyyət birdir. Sadəcə, burada Əhrimən İslamdakı Şeytan obrazını əvəzləyib:

Həmdəm nə rəsmilən ola Cəbrayılı Əhrimən,

Munis nə tövr ilən ola tuti ilə qürab? [Nəsimi, 1985, 2-291].

(Cəbrayıl şeytan necə həmdəm olur? Tuti ilə qarğa necə isinişər?

Al

Al - Türk xalqlarının demonoloji təsəvvürlərində geniş yer tutan su, dağ, yer stixiyaları ilə bağlanan mifoloji varlıqdır [Bəydili (Məmmədov) 2003, 1-23].

Al ilə ala gözlərin aldadı aldı könlümü,

Alını gör nə al edər, kimsə irişməz alinə.

Buradakı Al zahirən duyulmasa da, mənşəyini mifoloji düşüncədən alır: ala gözlər hiylə ilə aldadaraq aşiqin könlünü alıb; hiyləsinə bax, necə hiylələr işlədir, heç kəs onun hiyləsinə çata bilməz. Bu, adam xislətinə xas hiyləgərliyi aşiq məşuqunda gördükdə sarsılır, ancaq yaxşı aldatmaqdır, yaxşı hiyləgərlikdir. Ona görə ki, hardasa bu cür aldanmağı, aldadılıb eşq oduna yanmağı aşiqin özü də istəyir. Göründüyü kimi, burada mifoloji obraz bədii priyom üçün gözəl bir imkan rolunu oynayır.

Buraq

Burada Nəsimi ruhunun Buraqla meraca çıxdığından danışır. Ağılda, düşüncədə həqiqətə yetən Nəsimi üçün Buraq obrazı tamamilə uyğundur. Həqiqət ünvanı – içidir, ona yetib.

Meracə çıxdı ruhi-Nəsimi Buraq ilə,
Şol laşədən nə faidə kim, la-zəlul ola? [Nəsimi, 1985, 2-304].
(Nəsiminin ruhu Buraq ilə göylərə çıxdı,
O ət yığınınan nə fayda ki, ram olmaya?)

Ənqa – Simurq

Ənqa - Şərq xalqlarının, ümumən mifoloji düşüncəsində ismi olub cismi olmayan böyük bir quşdur [Bəydili (Məmmədov) 2003, 1-126]. Burada da Nəsiminin yüksək bədiyyatla aşılıq halını ifadə etməsi mənasızlıq təəssüratı yaratmır. Ona görə ki, əfsanəvi obraz gerçək bənzərsiz aşiq Nəsiminin şəxsində - onunla eyniləşdiyinə görə sanki yenidən dirilir, əsil qiymətini alır:

Eşq ilə hər dəm, Nəsimi, seyr edərsən Kuhi-Qaf,
Sənsən ol ali məqamda şəhpəri-ənqayi-eşq [Nəsimi, 1985, 2-306].

Huri-Mələk

Mələk obrazı da Nəsimidə gerçək, həqiqətə yetmiş insanın təsdiqi olaraq diqqəti çəkir:

Apardı könlümü məndən bu gün ol cənnətin huri,
Götür pərdə cəmalından ki, sənsən eynimin nuri [Nəsimi, 1985, 2-321].
Vaiz, mənə vəd etdiyin cənnətdə huri nisyədir,
Gəl, nəqd ağuşumda gör gülüzlü siməndəmi sən [Nəsimi, 1985, 2-305].

Mələk – Od (Dindəkinin əksinə olaraq – Od-İnsan):

Həqqə yetən insanın içi o qədər işıqlanıb ki, odun işığı üzündə də aydınca ifadə olunub:

Düşərəm oda görəcək bu mələknijad huri,
Əcəba, bu Çin bütünün üzi nəqşi – azərimi?

(Bu mələk soylu hurini görəcək oda düşərəm, bu Çin gözəlinin üzü oddan işlənmiş rəsmdirmi?)

Günəş – Ay

Türk mifoloji obrazlar sistemində Günəşin, Ayın insanlaşmış obrazı aparıcıdır. Nəsiminin yaradıcılığında təbiətin indi də sirli-sehrli sayılan obrazlarına yanaşma özünəməxsusdur. O, vəcd məqamında özünü Günəş, Ay sayır. İnanır ki, Haqqa yetib, haqq olub. Bu qənaət onun fitrətən yerin-göyün sirrinə yiyələnməsi ilə bağlıdır.

Şəms mənəm, qəmər mənəm, şəhd mənəm, şəkər mənəm,
Ruhi-rəvan bağışlaram, ruhi-rəvana sığmazam [Nəsimi, 1985, 2-222].

(Günəş mənəm, ay mənəm, bal mənəm, şəkər mənəm,
Axıcı ruh bağışlaram, axıcı ruha sığmaram).

Bu qənaətdə isə qətiyyəni şisirtmə yoxdur:

Bir günəşsən, Nəsimi, kim anın,

Neçələr zərrəsinə həsrətdir [Nəsimi, 1985, 2-256].

(Ey Nəsimi, sən neçələrinin zərrəsinə həsrət çəkdiyi bir günəşsən).

Nəsimidə Cənnət – Cəhənnəm dindən gələn obrazlar olub, Xeyrin – Şərin, İşıqın-Qaranlığın, Həqiqətin-Yalanın əvəzedicinə çevrilir.

Bu obrazlar əslində onun “quş dilli” poeziyasında İnsanın – Həqqin-Allahın və əksinə Şeytanın – Divin – İblisin şəxsində mütləq təzadlardır.

Nəsimi bu təzadların arasında birlik axtarmır.

Çağdaş düşüncədə təzadların arasında birlik olmadığı ağla gözəl çatır. Artıq bu beytdə hər şey aydındır:

Hər kim irər vüsalına, eyşi-nəim içindədir,

Vəslinə irməyən kişi bil ki, cəhim içindədir [Nəsimi, 1985, 2-334].

(Sənə qovuşan cənnət yaşayışı içindədir.

Sənə qovuşmayan kişi də bil ki, cəhənnəm içindədir).

Mifoloji obrazlar Nəsimiyə gerçək, həqiqətə yetmiş insanın böyüklüyünü, əvəzsizliyini çatdırmaq üçün gərəkli mənəvi dayaqlardır.

Nəsiminin insan obrazı mifoloji obrazların sadəcə, bədii, bəzəkli təsvirli davamı yox, canlı, uzun müddət xülyələşmiş mühitdən xəyala, canlı gerçəkliyə gələn, həqiqətə yetmiş insan idrakında gözəlliklərin, ilahiliyin daşıyıcısı olub, Xeyrin təmsilçisinə çevrilir. Mifoloji obrazlar Nəsiminin insan idealını təsdiq edir. İlahiləşən insanda müsbət mifoloji obrazlardan nəinki nəşə var; habelə Nəsiminin inamlı təsvirlərindən bəlli olur ki, canlı, özünə yetmiş insan bunlardakı gözəllikləri də öz içinə alır, daha da yetkinləşir, bənzərsiz şəkildə var olur.

Mənfi mifoloji obrazlar isə insanın həyatdan (yaşamdan) ciddi dərs almasını şərtləndirir.

Hürufilik təlimində Həqqə yetməli olan insan anlayır ki, Divə, Şeytana... oxşamaq – dünyasızlaşmaq, Həqqə – Allaha yetib Allah olmağın feyzini yaşamağa qarşıdır.

Nəsiminin mifoloji obrazları şeirlərində yüksək məharətlə təqdimi, hətta bunları məsəlləşmiş biçimdə ifadəsi insanın daxili aləminə bələdliyindən, insan psixologiyasını bilməsindən qaynaqlanır.

Adətən bədii ədəbiyyatda, şeir düşüncəsində konkret yaradıcı insanın ağlından gələn, ömürləşən ifadə aforizm sayılır. Bəs necə olur ki, burada aforistik sə-

ciyyə daşıyan məqamlara məsəl kimi yanaşmalı oluruq? Ona görə ki, Nəsimi poeziyasının aydınlığı içinə, ruhuna bələd insanın özünüifadəsidir. Buradakı haraylı, inamlı özünüifadənin özülü hürufilikdən gəldiyi dərəcədə də habelə mayasını Azərbaycan xalq ruhundan tutur.

Nəsimi poeziyasında o dərəcədə aydın şəkildə həqiqətləşmənin, aydınlaşmanın – ilahiləşmənin təsdiqi var ki, bu, artıq konkret poeziya kontekstindən çıxır, hürufililiyin dünyabaxış ölçüsündə ifadəsi olmaqla şeirlə deyilən, yaddaşlarda oturan, qəbul olunan məsəl biçiminə gəlir.

Nəsimi möhtəşəm fikir ustadıdır. Uyğun bildiyi nədən danışırsa-danışsın, fikrinə söykək kimi nəyi əsas (müqayisə) gətirirsə-gətirsin, sonuc onun ilahi məntiqiylə möhürlənir. Bu baxımdan, mifoloji adlardan məsəlvari bəhrələnmə Nəsimi şeirinə daxili uyum səbatlığı gətirir.

Nəsimi poeziyasının ustadlıq örnəyi bizə bundan sonrakı şeirimizdə folklordan daha da usta bəhrələnməyin yollarını, bu imkanların yeni çalarlarının axtarılıb tapılmasının gərəkliliyini göstərir.

Deməli, yaradıcılıq – bitməzlikdir, universallıqdır, hərtərəflilikdir.

Xalq ruhundan – folklordan, dini mifologiyadan ustalıqla bəhrələnen Nəsimi bizə bunun gözəl örnəyini göstərir.

Sonuc

Məsəlləşmiş biçim dedikdə burada mifoloji adların Nəsimi dünyagörüşündə – bu qüdrət yiyəsinin təsvirinə, təqdiminə uyğun mənalanması, Nəsimi fikrinə, düşüncəsinə xas məntiqə tabe olmasıdır.

Mifoloji obrazlardan məharətli istifadə Nəsimiyə imkan verir ki, müqayisələr apara bilsin, özünün yetdiyi halı ifadə etsin. Əslində bu cür bəhrələnmə Nəsimi üçün gözəl bir vasitə olur. Nəsimi Həqiqətə yetdiyindən təsvirə, müqayisəyə gələn mifoloji obrazların xeyirliyi, ya şərliyi öz (insanlıq) ölçüsündə aydınca görünür, bilinir.

QAYNAQLAR

1. Bəydili (Məmmədov) C. Türk mifoloji sözlüyü. Bakı: Elm, 2003, 418 səh.
2. Nəsimi İ. Seçilmiş əsərləri. Tərtib və şərhlər Ə.Səfərlinindir. Bakı, 1985, 440 səh.
3. Nəsimi İ. İraq Divanı. Bakı: 1987. Tərtib edən: Qəzənfər Paşayev, redaktor, lüğət və şərhlər: Məmmədəli Əsgərov.

Daxilolma tarixi: İlkin variant 09.03.2021

Son variant 20.04.2021